

4°

A. lat.

777

1

4° A. lat. 777 (1)

SOLLEMNIA ANNIVERSARIA
CONDITÆ UNIVERSITATIS

ET

MUNUS AUSPICANTIS NOVI RECTORIS

UNA

CUM CERTAMINIBUS LITTERARIIS

DIE XVII ANTE CALENDAS DECEMBRES

RITE OBEUNDA

INDICIT

RECTOR ET SENATUS.

INSUNT RETIQVI CATULLIANA II.

BERNÆ
TYPIS FISCHERI MDCCCLXX.

SOLLEMNIA ANNIVERSARIA
CONDITÆ UNIVERSITATIS

ET

MUNUS AUSPICANTIS NOVI RECTORIS

UNA

CUM CERTAMINIBUS LITTERARIIS

DIE XVII ANTE CALENDAS DECEMBRES

RITE OBEUNDA

INDICIT

RECTOR ET SENATUS.

INSUNT REPTIGI CATULLIANA II.

BERNÆ

TYPIS FISCHERI MDCCCLXX.

416 141 173 200 13

Quod, quæ indicibus scholarum æstivarum præmitti solebat commentatio, ea nunc demum comparet, id non segnitia aliqua mea fieri putate, commilitones humanissimi, sed eam ob causam, quod, quum semel tantum per annum edantur eiusmodi scriptiones, Senatui Academico certaminibus Vestris litterariis eas præmittere, insignire conditæ Universitatis diem festum et munus auspiciantis novi Rectoris potius placuit, quam solos indices scholarum æstivos privilegio augere, privare hibernos. Ad *Catullum* autem, in quo occupata fuerat proxima commentatio, nunc redimus non solum propterea, quod nos id facturos esse ante ostenderamus, sed etiam eam ob causam, quod *R. Westphali* commentatio de *Catulli* carminibus, ad quam prior disputatio pertinebat, iterum edita est immutata. Tanto igitur magis nobis pergendum esse videbatur in proferendis iis, quæ nobis parum feliciter administrasse videretur *Westphalns*.

1. Atque initium scribendi faciemus a carmine eo, a quo et amandi et scribendi initium fecisse *Catullum Westphalus* putat, *quinquagesimo primo*, vere forsitan, etiamsi vix veris permotus rationibus.

Quum carmen illud in Mss. sic fere scriptum esset,

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos,
qui sedens adversus identidem te
spectat et audit

5. dulce ridentem, misero quod omnis
eripit sensus mihi: nam simul te,
Lesbia, adspexi, nihil est super mi

.

lingua sed torpet, tenuis sub artus
10. flamma demanat, sonitu suoapte
tintinant aures geminæ, teguntur
lumina nocte.

otium, Catulle, tibi molestumst:
otio exultas nimiumque gestis.

15. otium et reges prius et beatas
perdidit urbes.

quartam autem carminis stropham, quæ Sapphus, ex qua expressum est carmen, non est, editorum multi aut ad aliud Catulli carmen, quod perierit, pertinere, aut per se constare et integrum carmen efficere, aut genuinam non esse statuissent, *Westphalus* denuo his nixus rationibus eius strophæ tutelam suscepit: Juveni Catullo, ait, adspectu, dulci risu, ingenioso sermone mulieris quam amet sensus esse quasi fascinatos, nihil eum amplius nec videre nec audire, esse quasi ablatum ab hac terra, — sed mulierem quam amet esse alterius viri uxorem; fieri igitur vix posse, quin summo eius quo abripiatur gaudio etiam hæc se admisceat cura et cogitatio. In contrariis his quibus distrahatur poëtæ animus affectibus eam cogitationem quasi superiorem discedere; velle poëtam iuvenem fugere mulierem, quæ sua non esset; velle emergere ex his animi perturbati quibus obruatur fluctibus et se dare negotiis severis, in quibus una salus esset; intelligere otium, cui deditus nunc sit sibi, paraturum esse summa pericula atque adeo perniciem futurum. Ita ad strophas tres priores Sapphici carminis accedere hos ipsius poëtæ versus, contrarios et oppositos argumento reliqui carminis; velle poëtam iuvenem omni studio effugere otium, quod perniciem sibi allaturum sit. Esse quidem hæc adiuncta prioribus non sine duritie quadam, cedere hos versus Sapphiciis poëtica laude et sapere quodammodo scholam, esse adeo multo inferiores iis quos Catullus statim postea fecerit, sed mirum id videri non debere in poëta adolescente et bene se habere in his reliqua omnia; Catullum, provocantem ad reges et beatas urbes quas perdidit otium, procul dubio cogitasse de Ilio et Priamidis, quorum perniciem amor uxoris alienigenæ paravisset et. Cfr. R. *Westphal*. l. l. p. 48, sq. Pertinere igitur *Westphalus* locum putat ad pericula, quæ sibi poëta imminere prævidisset, nisi ab hoc perduto amore desisteret. Ac trahi eo forsitan posse videantur hæc,

otium et reges prius et beatas
perdidit urbes.

Sed quum eo pertinere non possint priora illa,

otium, Catulle, tibi molestumst:
otio exultas nimiumque gestis,

in quibus non de *otio*, sed de *amore* queri debebat Catullus, et graviter queri, non ita ut otium sibi *molestum* non periculosum esse diceret, nec ita, ut ipse *otio* se *exultare nimiumque* gestire satis *inepte* sibi obiceret, etiam hæc postrema aliter erunt accipienda. Nobis igitur, ut statim aperiam quid sentiam, priora illa pertinere videntur ad internum animi tumultum, quem modo descripserat Catullus ¹⁾, posteriora ad animi summam miseriam cruciatusque,

¹⁾ Cfr. carmen 68, v. 51 sqq.

nam mihi quam dederit duplex Amathusia curam
scitis, et in quo me corruerit genere,
cum tantum arderem quantum Trinacria rupes
lymphaque in Oetæis Malia Thermopylis,
maesta neque adsiduo tabescere lumina fletu
cessarent tristique imbre madere genæ et.

quos mox experturum esse poëtam propter Clodiæ perfidiam, quodammodo propheticæ monet is qui hæc scripsit. Ac priora illa ita accipienda esse indicare videntur verba non tam gravia et *παθητικά*,

otium, Catulle, tibi *molestumst*

otio *exultas nimiumque gestis*,

quam ironica et cavillationis plena. Externa pericula, quæ Westphali opinio est, non magno opere curaturum fuisse Catullum inde recte nobis colligere videmur, quod eorum nusquam mentionem fecit, ne iis quidem locis, ubi eorum mentio fieri potuisset, (cfr. carmen 68, v. 67 sqq. v. 143 sqq); quod non curavit in aliis, quas amavit, mulieribus, (cfr. quæ Westphalus ipse de Catulli in Aufilenam amore narrat. l. l. p. 174 sqq); denique quod talia non curabant illius ævi homines propter summam quæ ingruerat morum corruptelam. Cfr. Catullum ipsum carm. CXIII. et Horatium III, 6, 17. Non possunt igitur hæc postrema pertinere ad externa pericula, sed neque ad interna, quæ poëtæ Clodiæ perfidiam reputanti obversata sint. Nam in initio amoris, ad quod carmen propter argumentum referri debet, (cfr. carm. 68, v. 53 sqq.), Catullum nondum cogitasse de perfidia Clodiæ sponte patet. Recte igitur *Jungclaussenus* cum aliis repudiavisse puto hanc *Mureti* horum versuum explicationem: „beatum esse ait quicumque Lesbicæ aspectu et alloquio frui possit; post castigat se ipsum, affirmans, tales cogitationes non nisi ex otio nasci: additque gravem sententiam; otium multis regibus multisque urbibus exitii causam fuisse“ et *Dæringii*, qui postremos huius strophæ versus „gravissimum præceptum“ continere putet, „quod, qui sibi cavere velint ab amoris insaniam, prudenter sequi debeant.“ Cfr. *Jungclaussenus* ad chronol. carminum Q. Val. Catulli p. 12 sq. Nam *Catullum* se ipsum his ridere non posse, concedent omnes qui animum eius veri et sinceri amoris impetu abreptum norunt. Cfr. carmen 76. Catullus ab amore se ipse dehortans ferri posset, sed Catullus, ita ut fit, de otio querens ferri non potest. Recte igitur *Jungclaussenus* l. l. Eine solche Selbstpersiflage ist hier, wo der Dichter im Gefühl völliger Seligkeit für die Geliebte schwärmt, durchaus unmotivirt; sie setzt einen Bruch der Empfindung, eine Kühle der Reflexion voraus, bei der die Gefühle der vorhergehenden Strophen zur Unwahrheit werden. Nobis hæc non a poëta in se, sed ab alio in Catullum dicta videntur poëtæ ridendi causa. Ita si hæc accipientur, statim tollentur offensiones, quas et sententia loci et verba offerunt. Nam quod ineptissime dictum est, otium, Catulle, tibi molestumst, si Catullus se ipsum rideret, id aptissime dictum, si alius, quisquis est, Catullum ridet. Non omnino igitur vere *Jungclaussenus*: Mir ist bei der Lesung dieses Gedichtes immer der Gedanke gekommen, dass jener „sapiens morum magister“ nur ein alberner Abschreiber gewesen sein könne, der mit jener namentlich in den beiden Endversen sehr matten Schlussstrophe seinen Witz in die Handschrift schrieb, wozu ihm vielleicht eine vorgefundene Lücke den äussern Anlass bot, denn das Gedicht des Catull hatte wohl ursprünglich mehr Strophen als drei; von dem Original der Sappho sind uns wenigstens deren vier erhalten. Non enim insipiens aliquis morum magister aut ineptus scriba ludendi causa et quod codicis aliqua lacuna ei lusui ansam præberet, hæc scripsisse censendus est, sed homo salsus et ingeniosus satis nec indoctus poëtam amoris *furore* percitum his risus et cavillationis stimulis

exagitasse. Nobis enim verosimilior videtur eorum opinio, qui Catullum non plus quam tres priores carminis Sapphici strophas Latinis versibus reddidisse propterea sumunt, quod reliqui carminis pars non aequè vere ad ipsum adhiberi posset, quam prior*) Sed utut id est, illud certe nobis animadvertisse videmur, expressum esse hunc locum, in quo explicando versamur, ex Ovidii remediis amoris v. 135 sqq., cum quibus non solum universa loci sententia conspirat, sed etiam singula quæque ita congruunt, ut inde repetita esse statuere fere cogaris. Conferas Ovidii hæc :

Ergo, ubi visus eris nostræ *medicabilis* arti,

Fac monitis fugias *otia* prima meis.

Hæc, ut ames, faciunt: hæc, ut fecere, tuentur:

Hæc sunt iucundi causa cibusque mali.

Otia si tollas, periire Cupidinis arcus,

Contemtæque iacent et sine luce faces.

Quam platanus vino gaudet, quam populus unda,

Et quam limosa canna palustris humo;

Tam Venus *otia* amat et.

Ut Ovidius ægroto (*medicabilem* dicit) mali causas aperit et morbi medicinam indicat, ita idem ab hoc nostro fieri eoque non solum illud *molestumst*, sed totam loci sententiam pertinere vides; ut Ovidium *otii* incommoda et vitia *ter repetita vice* commemorare et ut ea caveamus admonere vides, ita hunc nostrum ad eandem rem *ter redire videas* eodemque modo, quo Ovidius, *figura anaphoræ* v. 137 sq. usus esset etiam hunc in vocabulo *otii* ter repetito *anaphora* uti. Possis adeo non sine idonea ratione suspicari postrema hæc :

otium et reges prius et beatas

perdidit urbes.

scripta esse habita ratione eorum, quæ v. 161. sq. apud Ovidium sequuntur :

Quæritis, Aegisthus quare sit factus adulter?

In promptu causa est: desidiosus erat.

Nam cur eorum sententia ad Ilium et Priamidas restringenda sit neque latius pateat, quæ *Westphali* opinio est, causa profecto nulla invenietur. Quæ si vere a nobis animadversa sunt, iisdem, tanquam argumento quod contradictionem nullam admittat, probatum, Catullum horum versuum non esse auctorem, sed ad alium aliquem eorum fabricationem transferendam. Ita si de hoc carmine iudicemus, si a Catullo ad alium transferantur vitia, quibus laborat carmen si Catulli esse statuatur, aut, quod malim, si removeantur, non sane opus habebimus quærere et explicare, quo modo factum sit ut poëta, qui modo tam rudia et imperfecta scripsisset, subito tam præclara et perfecta scripserit, qualia sunt quæ statim postea scripsit,

*) Cfr. et *Westphalum* l. l. p. 47. Aber braucht denn Catull alle Strophen der Sappho übersetzt zu haben? Er behandelt ja ohnehin das Gedicht nicht ohne Freiheit, wie der von ihm selbständig eingefügte Name Lesbia und der durch die römische Scrupulosität verursachte Zusatz si fas est im zweiten Verse zeigt.

et poëtarum lyricorum inter Romanos præstantissimus subito evaserit ¹⁾. Nam expletur ita quasi lacuna et tollitur divortium, quo illa vitia ab his virtutibus distare videntur, nec subitum transitum ad has ab illis, sed naturalem quendam progressum a minus perfectis sed laudabilibus ad perfectiora fieri videas.

His præterea unum addam. Ut in iis quæ ante hunc annum scripsimus *Westphalum* in *personis* multa confingere vidimus, ita ea, quæ hoc loco de Lesbia scribat, temere ex parte et contra historiæ fidem conficta esse nobis persuasum habemus. Etiamsi enim *Westphalum* recte conicere concedas, poëtam Lesbiæ nomen in carminibus retinuisse videri propterea, quod in primo carmine ad Clodiam scripto, ex Græco Lesbiæ poëtriæ in Latinum translato, eo nomine usus esset, eundem tamen fingere et sumere ex vano statues, poëtam Lesbiæ nomine utentem in unum coniungere, quæ ipsi absolutissima visæ essent *poëseos* et pulchritudinis exemplaria, Sapphonem et Clodiam. Fuisse enim Clodiam, ait *Westphalus*, mulierem summo ingenio præditam, a poësi non alienam, id quod ex Catulli ad Volusium scripti carmine appareat. Poëtam adolescentem in initio amoris non tam formam mulieris Junoni similem, quam *indolem Sapphus similem* admiratum esse et. Cfr. *Westphalum* l. l. p. 49. Cui opinioni si contrariam opposuerimus, et ex ipso illo carmine, quod in auxilium vocat *Westphalus* collegerimus, fuisse Clodiam *sensus poëtici inanem, nescivisse recte iudicare de carminum virtutibus et vera pulchritudine*, cui placere potuerint pessimi poëtæ carmina et, quid habebit quo nos redarguat *Westphalus*? Cfr. hunc in finem carminis trigesimi sexti versum primum sq.

Annales Volusi, *cacata charta*,

votum solvite pro mea puella :

et versum sextum cum sqq.

vovit

electissima pessimi poëtæ

scripta tardipedi deo daturam

infelicibus ustulanda lignis et.

et versum duodevigesimum cum sqq.

At vos interea venite in ignem

pleni ruris et infictiarum

annales Volusi, cacata charta.

et *Westphalum* ipsum l. l. p. 60.

Huc accedit, quod apud veteres scriptores, qui alias artes, quibus insignis erat ista mulier, commemorant ²⁾, et apud Catullum ipsum de poëticiis mulieris dotibus altum silentium.

¹⁾ Cfr. quæ supra ea de re scripsimus et *Westphalum* p. 48 sq. et eundem p. 45 sq. Als das Interesse für Clodia ihm diess erste Gedicht an sie entlockt, ist auch er noch Nachbildner des Griechischen — er ist zwar schon ein grosser Neuerer, denn er hat es zum ersten Male gewagt, die Strophen der griechischen Lyrik ins Römische umzugliessen, und das war wohl etwas Bedeutendes für Rom — aber wahrhaft gewaltig ist der Fortschritt der darauf folgenden Gedichte, zu welchen er durch Clodia's Liebe begeistert wird. et.

²⁾ Cfr. schol. Bob. ad Sest. p. 304. Clodiam generis patricii feminam sororem huius, cum qua et ipse infamis erat, veteres litteræ tradunt studiosam fuisse saltandi profusius et immoderatus quam matronam deceret et.

Admiratum autem esse Catullum, quum amare inciperet, præcipue formæ mulieris pulchritudinem, quivis versus carminis, in quo explicando versamur, docere potest, et alia carmina multa.

2. Accedimus nunc ad carmen *sexagesimum quintum*, quod eod. sic fere scriptum exhibent :

- Etsi me adsiduo confectum cura dolore
 revocat a doctis, Ortale, virginibus,
 nec potis est dulcis musarum exprimere fetus
 mens animi, tantis fluctuat ipsa malis :
5. namque mei nuper Lethæo gurgite fratris
 pallidulum manans adluit unda pedem,
 Troia Rhæteo quem subter litore tellus
 ereptum nostris obterit ex oculis.
 adloquar, audiero numquam *te suave* *) loquentem,
10. numquam ego te, vita frater amabilior,
 adspiciam posthac. at certe semper amabo,
 semper maesta tua carmina morte canam,
 qualia sub densis ramorum concinit umbris
 Daulias absumpti fata gemens Ityli.
15. sed tamen in tantis maeroribus, Ortale, mitto
 hæc expressa tibi carmina Battiadæ,
 ne tua dicta vagis nequiquam credita ventis
 effluxisse meo forte putes animo,
 ut missum sponsi furtivo munere malum
20. procurrit casto virginis e gremio,
 quod miseræ oblitæ molli sub veste locatum
 dum adventu matris prosilit, excutitur.
 atque illud pronò præceps agitur decursu,
 huic manat tristis conscius ore rubor.

De quo carmine quum multa vere monuisset *Westphalus* p. 253 sqq. ita : Probare se *Rossbachi* sententiam, qui tria postrema disticha ab hoc carmine segreget. Illa enim carmina, (plurali numero), quæ se mittere Ortalo versu decimo quinto poëta dicat, nusquam extare. Interiisse igitur videri unum vel plura eorum carminum Callimacheorum, quæ se mittere amico Catullus dicat, unius eorum carminum initium fuisse hos sex versus, interiisse reliquum carmen. Esse quidem hos sex versus in codicibus cum priore carmine sine interstitio coniunctos, sed inde colligi non debere pertinere eos ad illud carmen, quum etiam carmen

*) Recepimus h. l. *Frœlichii* coniecturam etiam *Westphalo* probatam et ita defensam, quasi non *Frœlichius* sed ipse eam invenisset. Cfr. *Westphal.* l. l. p. 66.

de coma Berenices sine interstitio cum prioribus coniunctum sit. Rem igitur omnem redire ad sex illos versus ipsos eorumque argumentum. Quærit igitur, utrum illi versus cum priori carmine coniungendi sint necessario, quod negat, provocans ad carminis argumentum hoc : Ne frequentes tuas admonitiones, Ortale, quibus postulas ut carmina scribam, inanes fuisse credas, etiamsi hoc tempore ob mortem dilectissimi fratris luctu et mærore conficior, et me expertem esse sentio omnis facultatis pangendorum carminum, tamen hæc Callimachi tibi mitto, expressa de Græco. Quum ita demonstravisse sibi videretur *Westphalus* non addi debere eos versus prioribus necessario, quærit porro, utrum coniungi saltem possint cum prioribus, quod concedit, hac restrictione usus : Si Catullus epistolam lugubrem ad Ortalum missam ea comparatione quæ inest his versibus finivisset, tum se non amplius agnoscere in his poëtam ingeniosum, facilem, elegantem, semper verum et simplicem, qualem se in omnibus reliquis carminibus exhibeat Catullus, immo confugiendum nobis esse illuc ut dicamus, dolore et luctu de morte fratris adeo labefactatum fractumque fuisse poëtæ ingenium ut a se ipse quasi descisceret ¹⁾. Contra non minus facile sumi posse, quum plura carmina ad Ortalum miserit Catullus, interiisse unum cuius initium hi versus fuerint, indigni Catullo post lugubrem illam querelam de morte fratris, multo magis Callimacheam quam ingeniosam Catullianam poësin referentes. Hæc ille. Quibus nos opponimus hæc : Pluralem carmina, quo utatur Catullus, non necessario accipiendum esse de *pluribus* carminibus; sumi ita sine argumento intercidisse aliquod carmen, ad quod ii versus pertinuerint; durissime finiri carmen ita, quemadmodum *Westphalus* velit; eius rei argumentum id esse gravissimum, quod *Westphalus* carminis Catulliani argumentum reddens, sententiarum ordinem, qui sit apud Catullum, invertere cogatur, prima facere quæ postrema sint apud Catullum, inculcare media quæ initium carminis faciant ²⁾; quum in prioribus tam lugubriter de fratris morte questus esset Catullus, admodum exiliter addi superioribus, claudicare quodammodo et vix respondere expectationi legentium, hos versus :

ne tua dicta vagis nequiquam credita ventis
effluxisse meo forte putes animo.

nisi quid amplius addatur; recte monitum a *Schwabio* quæst. Catullianis p. 273. comparationem, quæ versibus undevigesimo sqq. contineatur, artissime cum versibus septimo decimo et duodevigesimo coherere et singula adeo versuum quattuor (17 — 20) vocabula invicem sibi respondere ³⁾; recte observatum esse a *L. Müllerero* (Catulli ct. carm. p. XXXIII.) poëtis

¹⁾ „Dann bleibt uns nichts als die Annahme übrig, dass Catulls Verstand durch den Schmerz um den Tod des Bruders gelitten hat.“ Cfr. *Westphal.* l. l. p. 255.

²⁾ Cfr. *Westphalum* l. l. p. 254. „Denke nicht, dass deine wiederholten Aufforderungen an mich, Gedichte zu schreiben, in den Wind gesprochen seien, denn obwohl ich jetzt in dem Unglück, das mich betroffen hat, zu poëtischen Productionen unfähig bin, so sende ich dir doch diese Uebersetzungen des Callimachus.“ et compara cum his ordinem, quo se excipiunt sententiæ apud Catullum.

³⁾ Quod tamen latius patet, quam opinatus est *Schwabius*. Nam non solum illud *missum* versus undevigesimi respondet verbo *mitto*, quod inest in versu decimo quinto, nec solum verba versus undevigesimi et vigesimi ad priora illa respiciunt, sed idem valet de versu vigesimo primo et secundo, in quibus verba, *Quod miseræ oblitæ excutitur*, aperte verbis et sententiæ versus decimi septimi et octavi adaptantur.

Alexandrinis obsecutos poëtas Augusti æquales non reformidare longiores adeo digressiones; non debere igitur propter hæc tot tantaque argumenta hos versus ab hoc carmine resecari. Sed quum non minus vere *Westphalus* monuerit, si ita finivisset carmen Catullus, quemadmodum nunc se habeat, h. e. si ita accipiantur hi versus quemadmodum interpretum magna pars accipiendos et explicandos esse voluit, e quibus *Schwabius*, absolutam esse statuens comparationem versu 19 et 20, et qui sequantur versus quattuor ad eam accuratius inlustrandam adpositos esse, sensum planissimum hunc esse putavit: „mitto tibi hæc carmina, ne verba tua ita e memoria mihi excidisse putes ut malum ab amatore missum ex gremio puellæ inprovise excidere solet.“ quo quid frigidius cogitari potest? — alia Catulli et defendendi et explicandi ineunda erit via, ni fallor, hæc: Non ex superfluo addi versus postremos quattuor, nec comparationis solum accuratius inlustrandæ causa, sed pertinere eosdem ad declarandum poëtæ animi statum, in quo constitutus hæc scripserit; poëtam quasi verentem tangere vulnus, quod fratris mors ei inflixit, tactu recrudescens, comparationis partem postremam ad se adhibere ausum non esse, sed legenti adhibendam reliquisse; versuum duorum postremorum sensum esse hunc: Ut virgo prodito amore gravi dolore obruatur, ita se nunc acerbissimum sentire dolorem propter obitum fratris; poëtam autem propter tenerrimum fratris amorem doloremque summum, videntem quid deceret, cum verecundia doloris non eloqui sed innuere tantum suum mærorem comparationis verbis his:

Atque illud pronò præceps agitur decursu,
huic manat tristi conscius ore rubor.

quæ ne cum reliquis ad versus decimum septimum et octavum eorumque argumentum retraherentur, interpunctione maiore a prioribus seiunximus. Præstare nobis quidem visa est hæc loci explicandi ratio altera, qua ad Homerii aliorumque poëtarum exemplum provocare possemus, qui in comparationibus sæpe multa addunt poëtice, quæ ad rem quæ agitur necessaria non sunt. Nam cum damno sententiæ loci pulcherrimi coniunctam esse provocationem patet. Quod evitavimus.

3. Jam pergendum nobis videtur ad carmen *sexagesimum octavum*, cuius difficultates, præcipue in argumenti dispositione et ordine occurrentes, eo removisse sibi videtur *Westphalus*, quod totum carmen in duo carmina dispescuit, et ad explicandum ordinem reliquæ partis ad veterum *nomorum*, qui vocantur, apud Græcos dispositionem redit, haud felici successu, ut nobis quidem videtur. Ac priorem carminis partem, s. epistolam ad Manlium Torquatam, non potuisse finem habere versu quadragesimo, facile doceas. In quo versu si carminis finis esset, poëtam versibus postremis inde a versu trigesimo septimo saltem additurum fuisse amicam aliquam Manlii compellationem, ne carminis exitus tam durus et abruptus esset, concessuros esse spero eos, qui quid cum in scriptis tum in poëmatibus verum rectumque sit, quid sensum pulchri lædat, quid suaviter afficiat, sciunt et quid deceat intellegunt.

De altera carminis parte provocans *Westphalus* ad *νόμους* Græcorum non solum multa fingit, sed sibi ipse parum constat, etiamsi *nomorum* veterum legem Catullum in pan-

gendo hoc carmine sibi proposuisse docuisset, quod factum non est. Sumtum enim est ex vano, quod poëtas Græcorum lyricos et dramaticos, Pindarum, Aeschylum, alios, *nomorum* leges in pangendis poëmatibus secutos esse statuit, id quod nunc docuit *J. H. Henricus Schmidt*. de componendi arte veterum II. p. 468 sqq. atque ita docuit, ut ipsum *Westphalum* eius argumentis concessurum esse confidam. Is inter alia hæc: Es lässt sich nicht bezweifeln, dass die einzelnen Theile des Terpandrischen Nomos in Rhythmen und Tonarten verfasst waren, welche aufs beste dem Inhalte entsprachen, so dass die ganze Composition ein wohl abgerundetes, einheitliches Ganze bildete. Wie nun aber Westphal dazu komme, diese siebenfache Gliederung in den Epinikien des Pindar und den eigentlichen Chorgesängen des Aeschylus auch nur zu suchen, ja wie man über so wunderbare Hypothesen ein ganzes Buch schreiben könne, das ist unbegreifbar. et paullo post, quum eius rei apud Pindarum ne vestigium quidem ullum reperiri docuisset, Bei Aeschylus liegen die Verhältnisse natürlich nicht anders, als bei Pindar, und es möge nur jemand sich einen der bei Westphal zergliederten Chorgesänge in seine 7. Abtheilungen, die bald aus mehreren Strophen und Gegenstrophen, bald aus einzelnen Versen und Stücken derselben bestehen, zerlegen, um das Ungeheuerliche der Hypothesen zu erkennen. et serius, Es giebt nicht ein einziges überliefertes Gedicht mit der erwähnten Gliederung. — — — . Und welche Wissenschaftlichkeit ist es, aus der dürftigen Notiz über die Gliederung der *Nomoi* eines Terpander zu schliessen, dass diese überall statt gehabt haben müsste? Wir haben wiederum einen grossartigen Beleg dafür, wohin das Operiren mit einzelnen Notizen von Grammatikern u. s. w. führe, wenn man glaubt, den concreten Bezirk derselben zu Schranken erweitern zu können, in welche nolens volens sich die ganze antike *Literatur* hineinzwängen lasse et. Quæ quum ita sint, ruere vides quasi fundamentum, cui *Westphalus* fabulam de *nomorum* lege ab Alexandrinis in pangendis carminibus et ab eorum imitatore Catullo in hoc carmine postremum adhibita superstruxit, et omne ædificium coniecturæ labi intelligis.

Quod autem *Westphalum*, ad *nomorum* veterum normam et regulam hoc carmen compositum esse statuentem, parum constare sibi diximus, id nunc probabimus argumentis. Nam, quum *nomorum* veterum hanc fuisse naturam et proprietatem dixisset, ut brevis esset *κατατροπή* et *μετακατατροπή*, lyrica *ἀρχή*, epici generis *ὀμφαλός*, lyrici argumenti *σφραγίς*, eundemque *χαρακτῆρα* etiam a Pindaro in epiniciis observatum esse docuisse sibi videretur*), idem cogitur concedere, harum partium *χαρακτῆρα* iam Aeschylum ex parte mutavisse, totum invertisse Catullum. Eum enim ambitum *κατατροπῆς* et *μετακατατροπῆς*, qui brevissimus fuisset, dilatavisse epicasque fecisse, lyricum *ὀμφαλὸν* et brevem, qui epicus fuisset et magni ambitus,

*) Cfr. *Westphal*. I. 4. p. 76. Die Archa und die Sphragis, welche bei Terpander im hitharodischen Nomos eine lyrische Verherrlichung des Gottes war, feiert in den Pindarischen Epinikien den Sieger des Festspiels, seinen Stamm und seine Heimath. Dazwischen tritt als Omphalos ein oft weit ausgedehnter epischer Theil. Ganz stereotype Wendung zeigt sich bei Pindar in den zwischen diese drei Hauptmassen gesetzten Uebergangsgliedern, von denen insbesondere die den epischen Omphalos mit der lyrischen Sphragis verbindende *Metakatastropha* niemals bei ihm fehlen darf. Hier heisst es: „Doeh wozu soll ich weiter singen? Allzugrosse Ausführlichkeit schafft Uebersättigung für die Hörenden. Desshalb will ich nun übergehen u. s. w.“

h e. mutavisse omnia. Cfr. *Westphalum* l. l. p. 82 sq. An vero, quum tres Catulliani carminis partes fecisset præcipuas *Westphalus*, argumento a se discrepantes, amorem fratris, amici fidem, amorem Lesbæ, sufficere putabimus ad declarandam argumenti carminis unitatem, partium necessitatem et ordinem, quod *Westphalus* ad veterum nomorum legem, quam imitatus sit Catullus, nos ablegat? ¹⁾ Qui si demonstrasset, vere respondere carmen Platonis præcepto, quod iubet, *δεῖν πάντα λόγον ὡσπερ ζῶον συνεστάναι σώμᾳ τι ἔχοντα αὐτὸν αὐτοῦ, ὥστε μήτε ἀκέφαλον εἶναι μήτε ἄπουν, ἀλλὰ μέσα τ' ἔχειν καὶ ἄκρα, πρέποντ' ἀλλήλοις καὶ τῇ ὅλῳ γεγραμμένα* ²⁾, sane non ægre careremus ista ad Terpandrum, ad quem provocat, ablegatione. Id tamen non demonstravit, neque docuit, quemadmodum media primis postrema mediis et primis respondeant atque ita adiuncta sint, ut unum pulchrum corpus efficiant. Cfr. Hor. de arte poët. in. Nam idearum quandam associationem ³⁾, quam vocant, secutum Catullum adiunxisse media primis, postrema prioribus iam ante *Westphalum* sciebant omnes, sed partium carminis ordinem, necessitatem, unitatem desiderabant et nunc quoque desiderant. Alia, in quibus partium carminis aliquam inter se similitudinem, congruentiam, nexum sibi deprehendisse visus est *Westphalus*, plane confinxit, veluti hoc de fabula Protesilai et Laodamiæ ad Catullum et Lesbiam adhibita. Nam, quum recte monuisset comparari Lesbæ domum Allii intrantis beatitatem cum beata Laodamiæ sorte illo tempore, quo Protesilai coniux facta primum mariti domum intraret, graviter errat dum comparationem extendit ulterius, ac multo gravius et vere tragicum comparationis momentum sibi reperisse visus est hoc, quod, quemadmodum Laodamia læsis et adversis diis nupsisset Protesilao eamque ob causam durante felicitate usa non esset, eodem modo Lesbia et Catullus inierint coniunctionem cui adversi fuerint dei. Fuisse, ait, Lesbiam alterius viri coniugem, non fuisse cum Catullo sacratis matrimonii legibus coniunctam, ita nec eorum amorem durare potuisse nec felicein esse. Deam Nemesin fuisse iratam et ita Catullum sensisse eius iram non minus gravem quam Laodamia quondam;

¹⁾ Cfr. ipsum p. 79 sq., quo loco, *Gruppium* secutus, hæc affert: „Ein monströseres Gedicht“, so sagt er, „ist nie gemacht worden, man wolle es sich doch nur einmal zergliedern. Das Ganze ist verschlungen und überladen zum äussersten und dennoch leer, weil nichts seine gehörige Ausführung erhält, kein Motiv in seiner Klarheit hervortritt“ et. Dann führt der Verfasser aus, dass von einem Theile zum andern übergegangen wird, ohne den ersten zu Ende zu führen und dass dann späterhin auf die nicht zu Ende geführten Theile wieder zurückgekommen wird. Das ist ungefähr der Sinn seiner Auseinandersetzung, wenn man sie in einen Satz zusammen fassen will. Ich kann hierin dem Verfasser nur zustimmen, er hat in seiner Inhaltsangabe die einzelnen Theile ganz in der Weise, wie auch ich es gethan, von einander geschieden (es kommen im Ganzen 7 Theile heraus) und was von ihrer Verschlingung gesagt wird, hat vollkommen seine Richtigkeit, es ist in der That eine höchst eigenthümliche Composition und es ist der Mühe werth, dem weiter nachzugehen. Da wird sich dann als Resultat freilich das Gegentheil von Gruppe's Ergebniss herausstellen, Herr Gruppe vermisst Catulls künstlerische Hand, wir hingegen werden zeigen, dass gerade dieses Gedicht κατ' ἐξοχήν das Gedicht eines Künstlers ist, von der Hand eines Architekten gegliedert, nach einem Stiele, welcher die vorwiegende Form in der objektiven Lyrik des classischen Griechenthums ist. Was Gruppe monströs nennt, ist vielmehr eine altchrwürdige Kunstform, die freilich bis jetzt noch unaufgedeckt ist. Vides *Westphalum* nihil his nobis nisi verba inania vendere, loco rerum et argumentorum. Nam quid est aliud dicere solum, Catullum secutum esse in hoc carmine nomorum veterum legem, nisi partium carminis ordo, regula, necessitas, unitas, congruentia simul demonstratur?

²⁾ Cfr. et Horatium in in. epistolæ ad Pisones.

³⁾ Id inter alia dictum puta de morte Protesilai apud Troiam occisi, qua poëta fratris apud Troiam sepulti admonetur.

Lesbiam enim læsisse fidem et avōlasse ad alios. Satis *ποιητικῶς* et *τραγικῶς* omnia. Num etiam vere? Comparaturne ita Lesbæ sors cum Laodamia, an cum Laodamia Catullus? Nam Lesbiam quidem, mulierem perfidam et libidinosam ^{*}), se satis felicem putasse relicto Catullo haud temere statuas. Et Catullus ipse ex eo, quod non legitimo matrimonio sibi iuncta esset Lesbia, non derivavit deorū in se iram miseriamque suam, sed ea re solacii loco utitur:

nec tamen illa mihi dextra deducta paterna
 fragrantem Assyrio venit odore domum,
 sed furtiva dedit rara munuscula nocte,
 ipsius ex ipso dempta viri gremio.
 quare illud satis est, si nobis is datur unis
 quem lapide illa diem candidiore notat.

Cfr. v. 143 sqq. Nulla h. l. Protesilai et Laodamiæ, nulla læsorū deorū coniugalium, nulla Nemesis mentio. Junonis exemplum affert poëta, quæ, quamvis legitima uxor fuisset, furta Jovis ferre debuisset, ut multo magis sibi non deo, sed homini, non marito, sed adultero, furta Clodiæ ferenda esse doceat.

quæ tamen etsi uno non est contenta Catullo,
 rara verecundæ furta feremus eræ,
 ne nimium simus stultorum more molesti.
 sæpe etiam Juno, maxima cælicolum
 coniugis in culpa flagrantem concoquit iram,
 noscens omnivoli plurima furta Jovis.
 at, quia nec divis homines componier æquumst,

 ingratum tremulist illa parentis onus.

Cfr. v. 135 sqq. Ac ne invenitur quidem apud Catullum ulla tristium illarū cogitationum, quas poëtæ animum graviter permovisse *Westphalus* putat, quæ abesse non debebat, significatio. Talem religionem nos a Catullo longe abfuisse putamus, quem postea in aliis mulieribus similiter ut in Clodia peccasse videmus, et apud quem ne levissimum quidem usquam vestigium deprehendas, ex quo eum culpæ sibi consciū fuisse, conscientiæ stimulis et cruciatibus vexatum esse, deorū iram et pœnam propter adulteria commissa timuisse coligas. Quod autem ita comparatio, qua usus esse dicitur Catullus tantopere claudicat, ea non poëtæ, sed *Westphali* culpa est, qui comparationem longius extendat, quam extendit Catullus, qui ad Lesbæ beatitatem solam, qua initio amoris usa esset, eam restrinxit. Cfr. v. 73 sqq.

Ita non aliam poëtæ excusandi rationem restare vides ea, qua etiam in aliis poëmatibus uti cogimur, ut licentius æquo *digressionibus* usum esse Catullum dicamus. Cfr. eum in finem carmen sexagesimum quartum et *Westphalum* l. l. p. 256. 257., carmen sexagesimum

^{*}) Cfr. carm. XI, 17 sqq. XXXVII, 11 sqq. LVIII. LXX. LXXII. LXXVI. LXXXVII.

quintum versu nono sqq., versu undevicesimo sqq. et quæ supra de iis diximus, carmen sexagesimum sextum v. 41 sqq., carmen sexagesimum octavum versu vicesimo sqq., et quæ eam in rem prudentissime monuit *L. Müllerus* l. l. p. XXXIII.

4. Non multo feliciore eventu usus est *Westphalus* in constituendo et emendando carmine *quingagesimo quinto* :

- Oramus, si forte non molestumst
 demostres, ubi sint tuæ tenebræ.
 te campo quæsivimus minore,
 te in circo, te in omnibus libellis,
 5. te in templo summi Jovis sacrato.
 in Magni simul ambulatione
 femellas omnes, amice, prendi,
 quas vultu vidi tamen serenas.
ah vel te *) sic ipse flagitabam,
 10. 'Camerium mihi, pessimæ puellæ.'
 quædam inquit nudum sinum recludens
 'en hic in roseis latet papillis.'
 13. sed te iam ferre Herculi labos est.
 23. non custos si fingar ille Cretum
 non si Pegaseo ferar volatu,
 25. non Ladas ego pinnipesve Perseus,
 non Rhesi niveæ citæque bigæ:
 adde huc plumipedes volatilesque
 ventorumque simul require cursum:
 quos cunctos, Cameri, mihi dicares,
 30. defessus tamen omnibus medullis
 et multis langoribus peresus
 essem te mihi, amice, quæritando.
 14. tanto ten fastu negas, amice?
 15. dic nobis ubi sis futurus, ede
 audacter, committe, crede luci.
 num te lacteolæ tenent puellæ?
 si linguam clauso tenes in ore,
 fructus proicies amoris omnes:
 20. verbosa gaudet Venus loquella.
 vel si vis, licet obseres palatum
 dum nostri sis particeps amoris.

*) Cfr. *L. Müller*. l. l. p. XXI.

Quum *Lachmannus* versus vigesimum tertium usque ad trigesimum alterum priorum editionum, casu quodam vel errore ab hoc carmine avulsos, iam in *Aldina* tamen rursus huic carmine in fine additos, recte post versum decimum tertium interposuisset, *Westphalus* post versum decimum tertium unum versum excidisse ratus, non solum quattuor sequentium, qui est in cdd. et edd. ordinem, sed etiam interpunctionem post versum quintum et quintum decimum immutavit, his usus rationibus: Quum iam a prioribus editoribus animadversum esset in hoc carmine sæpe ita se excipere versus, ut versus vere Phalæceus versus Phalæceum spondiacum contra regulam sequatur, idque iam *Vossius* recte ita interpretatus esset, ut id dedita opera et propterea a *Catullo* factum esse iudicaret, ut quærendi *Camerium* laborem lento versuum incessu *) quasi ante oculos poneret, longius progressus *Leutschius* totum carmen denuo in duo carmina dispescuit, et priorem carminis partem *strophice* compositam esse affirmavit, negavit alteram. *Westphalus*, quamvis aspernatus *Leutschii* opinionem, qua is carmen in duo carmina dispescendum esse statuisset, tamen *distichice* compositum esse a *Catullo* totum carmen iudicat, ita quidem, ut versus Phalæceus dactylicus alternis vicibus sequatur versus Phalæceum spondiacum. Quam versuum vicissitudinem non esse fortuitam probari putat eo, quod versuum paria etiam sensus unitate coniungantur. Cogitur tamen concedere *Westphalus* læsam esse eam legem non solum in versu quinto et decimo quinto, sed adhibitam non esse in posteriore carminis parte, quam ea potissimum ratione permotus *Leutschius* cum priore non in unum coniungi debere statuisset. Cfr. *Westphalum* l. l. p. 221. *Westphalus* contra ex eo quod *distichice* composita sit prior carminis pars, colligendum esse putat, etiam posteriorem carminis partem, quam codices alio loco scriptam habeant, distichicam esse. Quod plane secus est, et multo rectius inde, quod posterior carminis pars distichica non sit, colligere nobis videmur, nec priorem distichicam esse. Eaque sententia adiuvatur non iis solum locis, quibus læsam esse legem concedit *Westphalus*, sed quarto etiam versu, quem non commemoravit *Westphalus*. Quare, etsi libenter concedas lento versuum multorum incessu ob oculos poni quærendi tædium et laborem, vix recte tamen inde *distichice* compositum esse carmen colligas. Nec sententia singulorum locorum adiuvatur ea opinio. Nam *Westphalus*, post versum quintum commate, post versum sextum colo interpungens, non solum loci concinnitatem tollit, sed etiam distrahit quæ coniungi debent. Concinnitatem tollit, versum sextum addens prioribus, sublata anaphora. Quum ibi scriptum esset,

*Te campo quæsivimus minore
 te in circo, te in omnibus libellis,
 te in templo summi Jovis sacrato,*

profecto, nisi versu sexto nova sententia initium haberet et continuarentur solummodo quæ præcesserant, *Catullus* non pergeret,

*in Magni simul ambulatione,
 sed, te in Magni simul ambulatione.*

*) Cfr. de his accuratiora apud *J. H. Henricum Schmidt*. de eurhythmia in carminibus Græcorum choricis p. 25. et. p. 38 sqq. et *L. Müller*. de re metrica p. 166 et præf. editionis *Catulli* Teubner. p. LXX. et LXXI

Pertinere autem versum sextum ad sequentia vel hinc patet, quod recte *Catullus* prendisse se dicit omnes femellas vultu serenas, quibus in Pompei ambulatione obviam factus esset*), non recte omnes, quibus illis locis omnibus adeo sanctissimis obviam factus esset. Idem versu decimo sexto editionum priorum interpunctionem hanc:

dic nobis ubi sis futurus, ede
audacter, committe, crede luci.
num te lacteolæ tenent puellæ?

sic mutans,

dic nobis ubi sis futurus, ede;
audacter committe, crede lucei
num te lacteolæ tenent puellæ?

non solum dictorum concinnitatem et grammaticam lædit, indicativo in interrogatione indirecta inconcinne et contra grammaticam addito, sed discerpit quæ sententia cohærent, dico imperativos, et multo debiliorem reddit orationem. Nam fortiora esse hæc:

dic nobis ubi sis futurus, ede
audacter, committe, crede luci.
num te lacteolæ tenent puellæ?

propter imperativorum in eadem sententia urgentium cumulationem et vehementiam et propter interrogationem directam, his:

dic nobis ubi sis futurus, ede;
audacter committe, crede lucei
num te lacteolæ tenent puellæ?

tautologicis, oratione indirecta prolatis, fracta insuper imperativorum coacervatorum vehementia, non opus est ut pluribus demonstratur. *Crede luci* autem ad sequentia non pertinere, sed ad priora, docet eorum verborum cum initio carminis consensus,

Oramus, si forte non molestumst,
demostres, ubi sint tuæ tenebræ.

quibus rogare poëtam amicum vides, ne se amplius abscondat. Non contentus his *Westphalus*, ut regulæ de strophica carminis compositione a se inventæ opem ferret, non solum post versum decimum tertium unum versum addidit, sed etiam versuum vigesimi tertii usque ad vigesimum sextum ordinem ita *immutavit*, ut versum vigesimum quintum ante versum vigesimum quartum poneret, parum probabiliter. Nam quod versus vigesimus tertium sqq. sensum nullum fundere queritur, si ita se exciperent, ut in mss. scripti sunt,

*) Cfr. Propert. V, 8, 75.

accipe, quæ nostræ formula legis erit,
tu neque Pompeia spatiabere cultus in umbra,
nec cum lascivum sternet arena forum.

et Ovid. art. am. I, 67.

Tu modo Pompeia lentus spatiare sub umbra
cum sol Herculei terga leonis adit.

Non custos si fingar ille Cretum,
non si Pegaseo ferar volatu,
non Ladas ego pinnipesve Perseus,
non Rhesi niveæ citæque bigæ.

et quod versus vigesimum quintum et sextum verbo aliquo carere reprehendit, quod de eorum versuum subiectis prædicetur, id non recte reprehensum. Supplendum cogitatione in illis versibus participium verbi substantivi. Nam *niveæ citæque bigæ* genetivum esse non posse, quod *Westphalus* putavit, inde patet, quod ita dictorum concinnitas tollitur. Nominativus *custos*, — ferar, (cui *ego* subest), *Ladas*, *Perseus* in sqq. nominativus respondere debet. Ob eandem hanc causam etiam improbanda L. Müllereri coniectura,

Non Rhesi nivea citaque biga.

Adiuvatur versuum, qui in mss. est ordo etiam eo, quod anaphoricum *si* versus vigesimi quarti *si* quod est in versu vigesimo tertio recte excipit, et quod ea concinnitas tollitur si *Westphali* versuum ordinem sequamur. Faciliore certe via loci difficultatem explicari *anacoluthia* quadam, quæ verbis insit, quam addito versu ante versum vigesimum tertium, aut abiudicatis his versibus a Catullo, non est quod moneam. Non magis prospere *Westphalo* res successit in versu octavo, quo loco, legis illius causa, pro *vidi*, quod edd. habent, *video* ipsi necessario scribendum esse videtur, quamvis id parum congruat cum perfectis, quibus poeta antea usus est, et cum imperfecto quod sequitur, *quæsiimus — preñdi — flagitabam*. Dum ita *Westphalus* coniecturæ illius de strophica carminis compositione causa plurima turbat, ingeniose eundem codicum manuscriptorum lectionem in versu ultimo

dum nostri sis particeps amoris

defendisse arbitror. Ita lepidissimum carmen more epigrammatibus proprio ioco et ἀπροσδοκῆτω, quod vocant, aptissime clauditur.

Parum recte denique *A. Riesius* argumentum versuum 23—32, si insererentur carmini 55. impugnavit eo, quod Catullum hoc carmine non tam id queri ioculariter sumit, quod cursu celerrimo utens amicum quæsiiverit, nec de labore aliquo corporis, sed potius id, quod maximum tædium sibi paraverit id ipsum, quod amicum reperire nusquam potuerit, et quod laborem, si qui sit, non pedum esse dicit, sed oculorum, et quod magnopere turbari eam sententiam putat additis his decem versibus, quorum sensus hic sit: Quod si essem cursor celerrimus, vel ales, vel ventorum unus, tamen fessus essem quæritando. At sententia hæc cum prioribus optime coniungi facile doceas. Totius enim carminis argumentum in brevem summam contractum hoc est: Tam diu, poëta ait, se per totam urbem currentem amicum frustra quæsiivisse, ut etiamsi ἀκρίτατος esset et optime pedibus uteretur, tamen fessus nunc esset frustra suscepto labore. Ac de tædio, quod sibi creatum esset, poëta non solum queritur in priore carminis parte, sed etiam in postremis. Cfr. v. 30 sqq.

defessus tamen omnibus medullis
et multis langoribus peresus
essem te mihi, amice, quæritando.

Sed hæc sufficiant. Vos interim, quorum causa scripta sunt, optimi adolescentes, restituenda mox, ut speramus, pace læti, strenue incumbite in litteras et ad certamina litteraria, quæ Vobis proponuntur, subeunda accingimini. Et Vos qui hæc legeritis, inter patriæ prioris, nunc seni non minus amatæ quam antea adolescenti, pericula, inter strepitum armorum et motum unanimiter surgentium pro patria Germaniæ populorum ¹⁾, inter incendia urbium, magna proelia, cædes non antea auditas, præclaras victorias, commoto spe metuque animo et multum distracto, scripta boni consulite. Nobis autem liceat h. l. precari ut Taciteum illud, *quippe regno Arsactis acrior est Germanorum libertas* ²⁾ ut valuit, in æternum valeat, et *ut hostis iam inde a belli triginta annorum tempore una cum Jesuitis Germaniæ et Protestantismi hereditarius, semper perfidus ac spoliator et inimicus libertati, ne iterum resurgat*, aut si resurrexerit, libertatis huius vires ac robur cum damno sentiat. Juvabit etiam hæc in rem conferre Tacitum l. l. c. 37.

¹⁾ in quo una salus. Cfr. Tac. Germ. c. 33. extr., quo loco Romanus auctor, *maneant, quæso, inquit, duretque gentibus, si non amor nostri ad certe odium sui, quando urgentibus imperii factis nihil iam præstare Fortuna maius potest quam hostium discordiam.*

²⁾ Cfr. Tac. l. l. c. 37.